

"علم النفس روحانی" ترجمه سفر نفس اسفار به زبان انگلیسی

غلامعلی حدّاد عادل

دانشیار دانشگاه تهران

سفر چهارم از سفرهای چهارگانه کتاب "الحکمة المتعالیة فی الاسفار الاربعه" صدرالدین شیرازی، معروف به مآصدرا (۹۷۹-؟-۱۰۵۰ ق.)، که سفر نفس اسفار اوست، به زبان انگلیسی ترجمه شده و توسط بخش انتشارات کالج اسلامی لندن به چاپ رسیده است. مشخصات کتابشناختی این ترجمه از این قرار است:

Spiritual Psychology: The Fourth Intellectual Journey in Transcendent Philosophy (volumes VIII & IX of the Asfar). By Mullā Ṣadrā Shīrāzī. Translated, annotated, and introduced by Ltimah-Parvin Peerwani. London: ICAS Press, 2008.

مترجم، که خانم لطیمه پیروین پیروانی است، بانویی است پاکستانی و متولد تانزانیا که دوره کارشناسی ارشد را در مطالعات خاورمیانه در دانشگاه امریکایی بیروت گذرانده و دکتری خود را با دفاع از پایان‌نامه‌ای درباره "خوان الاخوان" ناصر خسرو از دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران گرفته است. از وی در بیست و چند سال اخیر مقالات و کتابهای متعددی درباره معارف اسلامی شامل فلسفه و کلام و عرفان و تفسیر قرآن و از جمله "فلسفه مآصدرا" به زبان انگلیسی به چاپ رسیده و ترجمه‌های متعددی به زبان انگلیسی از آثار حکمای مسلمان منتشر شده یا در دست انتشار است. خانم پیروانی سالها در مؤسسه مطالعات اسماعیلی لندن و بخش مطالعات اسلامی دانشگاه مک‌گیل کانادا و نیز در دانشگاه‌های ایتالیا و امریکا تدریس کرده است.

ترجمه سفر نفس که تحت عنوان "علم النفس روحانی" (Spiritual Psychology) به چاپ رسیده، شامل مقدمه نسبتاً مفصّلی به قلم مترجم است که به معرفی مآصدرا و اهم آرای فلسفی او اختصاص دارد. این مقدمه پس از شرح حال مختصری از مآصدرا، به بیان فشرده‌ای از آرای فلسفی وی اختصاص یافته که شامل عناوین زیر است:

الف. هستی‌شناسی

ب. حرکت جوهری

ج. مبحث علم

د. رابطهٔ نفس و بدن

ه. عالم برزخ و معاد جسمانی

مؤلف سپس بحثی را به معرفی سفر چهارم حکمت متعالیه اختصاص داده و با توضیحی در حدّ یک پاراگراف دربارهٔ هر یک از فصول یازده‌گانهٔ کتاب دورنمایی از این علم النفس روحانی ترسیم کرده است و نهایتاً مقدمه را با خلاصه‌ای از کتاب و توضیحی دربارهٔ روش فلسفی مآصدرا و نیز شرحی دربارهٔ کیفیت ترجمهٔ خود از اسفار به پایان برده است. این ترجمه از جلد هشتم و نهم دورهٔ نه‌جلدی اسفار و بر پایهٔ متنی که با تصحیح انتقادی علی‌اکبر صادقی رشاد (جلد هشتم) و رضا اکبریان (جلد نهم) در سال ۱۳۸۳ و ۱۳۸۲ در ایران به همت "بنیاد حکمت اسلامی صدرا" به چاپ رسیده، صورت گرفته است. مترجم در باب ترجمهٔ خود گفته است:

"ترجمهٔ من تا حدّ امکان منطبق بر متن عربی است. هر جا متن را دشوار یافته‌ام، در پانویشت توضیح داده‌ام. من عنوان "علم النفس" را از کتاب صدرا به *Spiritual Psychology* ترجمه کرده‌ام؛ زیرا وی نه تنها همانند ابن سینا در "علم النفس" خود، به بیان قوای نفس می‌پردازد، که علاوه بر آن راه وصول به کمال و نیل به مقصد اعلی را نیز که همانا عقل و عالم عقلانی است، معرفی می‌کند و مورد بحث قرار می‌دهد. ساختار این اثر تا حدودی مشابه کتاب علم النفس ابن سیناست، اما از حیث طول و عرض و عمق از آن بسی برتر است و شامل آرای حکما و اطباء یونان و متکلمان و طبیبان و دهری‌مذهبان، فلاسفه، و عرفا و متصوّف اسلامی نیز هست. قرآن و حدیث (احادیث نبوی و اقوال ائمهٔ شیعه) نیز در مدّ نظر قرار داشته، کما اینکه

الهامات و مکاشفات شخصی و برهانهای منطقی نیز از نظر دور نبوده است" (P. xliii).

قبل از مقدمهٔ مترجم، پیشگفتاری از دکتر سیدخلیل طوسی، مدرّس فلسفهٔ کالج اسلامی لندن که خود از شاگردان مرحوم سیدجلال‌الدین آشتیانی بوده، درج شده است. طوسی در این پیشگفتار به شرح آرای مآصدرا پرداخته و در پایان متذکر شده است که:

"تفکیک آرای خود مآصدرا از آرای کسانی که وی به بیان نظر آنان مبادرت می‌کند، مستلزم فهم عمیق حکمت متعالیه است" (P. xix).

و اضافه می‌کند که:

"مترجم بی‌گمان در فهم آرای مآصدرا موفق بوده است" (P. xix).

حدّ فاصل این پیشگفتار و مقدمهٔ مترجم، سپاسگزاری مترجم است از همهٔ کسانی که در نظر و عمل راهنما و مددکار و مشوق وی در این ترجمه بوده‌اند. در این سپاسگزاری وی از دکتر سیدحسین نصر تشکر می‌کند (کتاب نیز توسط مترجم به نصر اهدا شده) و از استادانی مانند دکتر مهدی محقق و استاد فقید توشیهیکو ایزوتسو و جناب سیدمحمد خامنه‌ای (رئیس بنیاد حکمت اسلامی صدرا که ظاهراً پیشنهاد ترجمهٔ اسفار نخستین بار هنگام برگزاری کنگرهٔ جهانی مآصدرا در ۱۳۷۷ از سوی ایشان به مترجم داده شده) و جمعی دیگر از داخل و خارج ایران

سپاسگزاری می‌کند و این فهرست بلندبالا را با سپاس ویژه از کالج اسلامی لندن (ICAS) به پایان می‌رساند.

****

در باب ترجمهٔ اسفار به زبان انگلیسی باید گفت هرچند که در چند ده سال اخیر تلاش‌های گسترده‌ای برای معرفی فلسفهٔ ملاصدرا به دنیای غرب صورت گرفته و آثار متعددی دربارهٔ فلسفهٔ وی از چند ده سال پیش از سوی استادانی مانند سیدحسین نصر و سیدجلال‌الدین آشتیانی و هانری کربن و ایزوتسو و فضل‌الرحمن و در سال‌های اخیر از سوی بعضی محققان جوان به چاپ رسیده^۱، این نخستین بار است که بخش مهم و معتناهی از این کتاب سترگ و ارجمند، عیناً بدون تصرف و تلخیص به زبان انگلیسی ترجمه می‌شود. این ترجمه از آن جهت واجد اهمیت است که هنوز ترجمهٔ فارسی اسفار ملاصدرا در زادگاه خود او، یعنی ایران، به صورت کامل منتشر نشده است؛ اگر چه در چند سال اخیر محمد خواجه‌وی و، بیشتر از او، مرحوم جواد مصلح و نیز اصغر طاهرزاده، هر یک، بخش‌هایی از اسفار را به فارسی برگردانده‌اند^۲. وجه دیگر اهمیت این ترجمه در این است که کار ترجمه به دست بانویی صورت گرفته که خود طلبهٔ درس اسفار حوزه‌های علمیه نبوده و این متن را به شیوهٔ سنتی نزد استادان فلسفه نیاموخته است. کسانی که با مقولهٔ ترجمه در فلسفه و به‌ویژه ترجمهٔ متون فلسفهٔ اسلامی به زبان‌های اروپایی آشنایی دارند، به خوبی از دشواری‌های آن آگاهند و می‌دانند یافتن معادل رسا و گویا برای بسیاری از مفاهیم و اصطلاحات خاص فلسفهٔ اسلامی، خصوصاً فلسفه‌های متأخر نظیر حکمت متعالیهٔ ملاصدرا در زبان‌های فرنگی مستلزم چه مایه از فهم فلسفی و چه پایه از تسلط بر متون فلسفهٔ اسلامی و تسلط بر فلسفهٔ غرب و زبان خارجی است. مترجم با احاطه بر زبان انگلیسی و تسلط

۱. بخش عمده‌ای از این آثار را می‌توان در فهرستی که مترجم تحت عنوان "منابع دست دوم" در پایان کتاب به دست داده، ملاحظه کرد.

۲. مشخصات این ترجمه‌های فارسی به قرار زیر است:

ترجمهٔ اسفار صدرالمتألهین شیرازی (ملاصدرا). ترجمهٔ محمد خواجه‌وی. تهران: مولی، ۱۳۷۸-، هفت جلد (ترجمهٔ فارسی سفر دوم از اسفار اربعه، هنوز (اردیبهشت ۱۳۸۸ ش.)، منتشر نشده است).

علم النفس یا روانشناسی صدرالمتألهین: ترجمه و تفسیر سفر نفس اسفار. نگارش جواد مصلح. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۲-، ج. ۱.

فلسفهٔ عالی یا حکمت صدرالمتألهین: تلخیص و ترجمهٔ قسمت امور عامه و الهیات کتاب اسفار. جواد مصلح. تهران: دانشگاه تهران، بی تا.

فلسفهٔ عالی یا حکمت صدرالمتألهین: جلد اول، رسالهٔ وجود. نگارش جواد مصلح. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۳۷. معرفهٔ النفس و الحشر (ترجمه و تنقیح جلد ۸ و ۹ اسفار). اصغر طاهرزاده. اصفهان: جنگل، ۱۳۷۰، ۲ جلد در یک مجلد.

بر زبانهای اردو (به عنوان زبان مادری) و عربی و فارسی و فرانسوی در این راه تلاش بسیار کرده است. البته داوری در باب میزان موفقیت مترجم در انتقال مفاهیم فلسفی ظریف و پیچیده مآصدرا به زبان انگلیسی در ترجمه اسفار محتاج زمان بیشتری است. فرصتی لازم است تا این کتاب مفصل در محافل علمی و دانشگاهی مورد بحث و بررسی قرار گیرد و اشخاص خبیر و بصیر مطلع از مواضع حساس و دقیق و ظریف اسفار و مسلط بر زبان انگلیسی بتوانند میزان توفیق مترجم را در فهم مطلب و انتقال آن به خواننده انگلیسی‌زبان ارزیابی کنند.

اگر گفته شود بعد از ترجمه‌هایی که در قرن سیزدهم میلادی از متون اصلی فلسفه اسلامی مانند شفای بوعلی به عمل آمده^۳ کاری در حد این کتاب (به اعتبار اهمیت کتاب و دشواری متن و پرشمار بودن صفحات) در ترجمه فلسفه اسلامی از عربی به زبانهای اروپایی به عمل نیامده سخنی به‌گزارفته نشده است.

البته ترجمه، به قول استاد مرحوم ما منوچهر بزرگمهر، "کاری بی‌اجر است" و مترجم، خصوصاً مترجم متنی مانند اسفار مآصدرا، آن هم در ترجمه از عربی به انگلیسی، همواره در معرض انواع خطاهاست. با این حال نباید وجود خطاهای محتمل، ما را از اهمیت کاری که صورت گرفته غافل سازد. آنچه مهم است این است که اکنون استادان و دانشجویان فلسفه در غرب می‌توانند برای نخستین بار با سخنان خود مآصدرا و شیوه بیان و نحوه استدلال او آشنا شوند و لازم نیست به جای آنکه "مآصدرا" بخوانند "درباره مآصدرا" بخوانند و مآصدرا را به واسطه قلم دیگران و فهم و بیان دیگران بشناسند.

مقدمه این کتاب که به قلم مترجم است خود رساله موجزی در معرفی شخص مآصدرا و مبانی فلسفه اوست که می‌تواند در دانشگاهها در رشته فلسفه اسلامی در درسهایی که مقصود از آنها

۳. مشخصات ترجمه‌های لاتینی شفای بوعلی در قدیم و جدید به این قرار است (به نقل از: مهدوی، یحیی). "از هزاره‌ای به هزاره دیگر: نقد و معرفی سه کتاب تازه از ترجمه‌های تألیفات ابن سینا منتشرشده در اروپا". مجله آینده. سال هشتم، شماره ۵ (مرداد ۱۳۶۱)، صص. ۲۸۵-۳۰۲:

Avicenne. *La Metaphysique du Shifa. Livre I-V*. Introduction, traduction et notes par Georges C. Anawati. Paris, 1978.

Avicenne Latinus. *Liber De Anima seu Sextus De Naturalibus*. Edition critique de la traduction latine medievale, par S. Van Riet. Introduction sur la doctrine psychologique d'Avicenne, Par G. Verbeke. Louvain. Leiden. Vol. I, 1972, VI, 156+472 P., Vol. II, 1968, VIII, 142+334 P.

Avicenne Latinus. *Liber De Philosophia Prima sive Scientia divina*. Edition critique de la traduction latine medievale, par S. Van Riet. Introduction doctrinal, Par G. Verbeke. Louvain. Leiden. Vol. I, 1977, VIII, 169+225 P., Vol. II, 1980, VI, 118, 226-560 P.

آشنایی دانشجویان با فلسفه اسلامی به زبان انگلیسی است به عنوان متن درسی تدریس شود و دانشجو را با اصطلاحات و شیوه بیان اصول و کلیات حکمت متعالیه به زبان انگلیسی آشنا سازد. از امتیازات کتاب، ملحقّات و پیوستهای پایانی آن است. مترجم در ذکر منابع و مأخذ مورد استفاده خود، منابع دست اول را (از قبیل آثار بهمنیار و ابوالبرکات بغدادی و فارابی و عین‌القضات و ابن سینا و اخوان صفا و قیصری و جامی و خواجه‌نصیر و سهروردی و ملّاصدرا) از منابع دست دوم که در واقع آثار مؤلفان معاصرند جدا ساخته و از هر دسته از منابع، فهرست جداگانه‌ای به دست داده است.

پیوست سودمند دیگر، فهرست معادلهای انگلیسی اصطلاحات فلسفی و عرفانی و کلامی به‌کاررفته در ترجمه است که به صورت "عربی - انگلیسی" و با نظم الفبایی انگلیسی از A'raf (اعراف) آغاز شده و به Zilal (ظلال) خاتمه می‌یابد و جمعاً مجموعه‌ای در حدود نهصد اصطلاح را در بر می‌گیرد. این واژه‌نامه، که قطعاً بعضی از معادلهای آن برای نخستین بار توسط مترجم به کار گرفته شده، می‌تواند مددکار دیگر مترجمان در ترجمه متونی این دست به زبان انگلیسی باشد. جا داشت همین فهرست به صورت "انگلیسی - عربی" هم تنظیم می‌شد که در آن صورت فایده بیشتری می‌داشت. فهرست آیات قرآنی کتاب که از سیصد و پنجاه مورد افزون است و نیز فهرست احادیث نبوی و اقوال معصومین علیهم السلام که بالغ بر یکصد و ده حدیث است از جمله پیوستهای آخر کتاب است. نمایه کتابها و نامها و امکانه فهرست دیگری است که در پایان کتاب آمده و سرانجام نمایه مفاهیم کلیدی متن است که بر حسب نظم الفبایی مرتب شده است. مجموع این فهرستها و پیوستها به این ترجمه سودمندی بیشتری بخشیده است. آنچه مسلم است این است که مترجم با همت بلند و سعی بلیغ خود به کار سترگی دست یازیده و گامی بلند برداشته است. وی با تلاش خود زمینه را برای اثبات این ادعا که فلسفه اسلامی پس از ابن رشد هم، حیات و حرکت داشته فراهم ساخته است. از این حیث باید قدردان مترجم بود و از همه مدیران و نیز همه کسانی که در این کار از آغاز تا پایان مشوق و مددکار بوده‌اند سیاستگزاری کرد. بدیهی است اگر با گذشت زمان و دقت در ترجمه، نقصها و معایبی معلوم شود، که در چنین کارهایی طبیعتاً پیدا خواهد شد، مترجم و ناشر آن معایب را در چاپهای آینده بر طرف خواهند کرد.